Lausunto tulevaisuusvaliokunnalle 13.5.2022: Tulevaisuusaiheita kriisipesäkkeestä

Toni Ahlqvist
Tulevaisuudentutkimuksen professori
Tulevaisuuden tutkimuskeskus
Turun yliopisto

Taustaa

Tulevaisuusvaliokunta pyysi minulta 1–5 ehdotusta aiheiksi, joita eri maiden tulevaisuusvaliokuntien kannattaisi yhdessä käsitellä. Esitän tässä lausunnossa omat ehdotukseni.

Peruslähtökohta lausunnolleni on se, että läntiset liberaalidemokraattiset valtiot ovat tällä hetkellä monitasoisessa kriisipesäkkeessä. Tässä pesäkkeessä yhdistyvät pitkälle edennyt ekologinen kriisi (ilmastonmuutos ja biodiversiteettikato), kompleksinen liberaalien yhteiskuntien kriisi (kapitalistisesta järjestelmästä kumpuavat taloudelliset ja teknologiset jännitteet, esimerkiksi vaurauden keskittyminen hyvin harvoille), globaali pandemia ja viimeisimpänä vanhakantaisen voimageopolitiikan paluu Eurooppaan Venäjän invaasion muodossa.

Toinen lausuntoani taustoittava kokonaisuus on eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle vuonna 2020 tekemämme ”Tulevaisuustiedon lähteillä” -hanke, jossa analysoimme Suomessa ja maailmalla tuotettua ennakointitietoa (Ahvenharju et al. 2020). Hankkeen tavoitteena oli selvittää, miten pandemian kaltaisia nopeita, yllättäviä ja vaikutuksiltaan laajoja ilmiöitä on ennakoitu ja minkälaisia muita tulevaisuusnäkymiä on tunnistettu. Tutkimusryhmämme kokosi perusaineistoksi 94 ennakointiraporttia. Näistä raporteista kokosimme 430 tulevaisuuden ilmiötä. Lisäksi teimme kansanedustajille, tulevaisuudentutkijoille ja muille asiantuntijoille kyselyn, jossa tiedustelimme heidän käsityksiään kansallisessa ennakoinnissa liian vähäiselle huomiolle jääneistä ilmiöistä. Esille nousi kaikkiaan 277 ilmiötä.

Ensimmäinen hankkeen tuloksiin pohjautuva havainto on se, että ennakointitiedosta ei ole pulaa, vaan siitä on pikemminkin runsaudenpulaa. Tästä syystä useat organisaatiot kamppailevat edes jonkinlaisen ennakointitoimintaa tukevan kokonaiskuvan rakentamiseksi. Toinen havainto on se, että trendeihin keskittyviä raportteja on saatavilla huomattavasti enemmän kuin raportteja, jotka keskittyisivät ns. emergentteihin ilmiöihin, kuten heikkoihin signaaleihin tai villeihin kortteihin.

Ehdotus 1: Toimintamalli yllättävien tapahtumien ja kehityskulkujen tunnistamiseksi ja ymmärtämiseksi.

Ensimmäinen ehdotukseni on toimintamalli tai prosessi, jolla organisaatiot pystyisivät paremmin tarkastelemaan yllättäviä tapahtumia ja kehityskulkuja strategisessa suunnittelussaan. Erityisesti tulisi kehittää kyvykkyyttä keskustella ns. villeistä korteista (ilmiöt, joilla arvioidaan olevan matala todennäköisyys, mutta suuret vaikutukset) ja heikoista signaaleista (oraalla olevat ilmiöt) keskeisenä osana strategista suunnittelua historiallisten pohdintojen ja hallinnollisten prosessien rinnalla. Toimintamallin tulisi perustua organisaatioiden strategista ajattelua rajaavien polkuriippuvuuksien ja oletuksien ymmärtämiseen.

Toimintamallin taustalla on tarve kehittää tulevaisuuden vaihtoehtoisuudelle herkempi, tulevaisuusjärkeilyyn (*prospective sense-making*) nojautuva lähestymistapa, jossa pohdittaisiin systemaattisesti tulevaisuustietämyksen käyttämistä eri organisaatioiden ja valtion päätöksenteossa. Toimintamallissa tulisi pyrkiä hahmottamaan tulevaisuutta koskevan tiedon mahdollisia vaikutuksia ja kausaalisuhteita. Toimintamallin tulisi pohjautua systemaattiseen tulevaisuuden vaihtoehtoisuuksien pohdintaan (esim. yllätykset, shokit, villit kortit, kriisit, heikot signaalit). Toimintamallin tulisi mahdollistaa keskustelua myös vaikeista ja epämiellyttävistä aiheista eli pyrkiä ”pohtimaan sitä, mitä ei voi pohtia” (Herman Kahn: *thinking about the unthinkable*). Tämä parantaisi organisaatioiden ennakointikyvykkyyttä ja kehittäisi valmiuksia nopeaan reagointiin tarvittaessa.

Useat organisaatiot kehittelevät jo tämänkaltaisia toimintamalleja. Puhutaan esimerkiksi ennakoivasta hallinnosta (*anticipatory governance*), politiikkatoimien ”tulevaisuusvarmistuksesta” (*future-proofing*) ja politiikkatoimien ”painetestauksesta” (*stress-testing*). Kaikki politiikkatoiminnan ja hallinnon prosesseihin kytkeytyvä

kehitystoiminta on tervetullutta, mutta mielestäni olisi erityistä tarvetta edistää toimintatapoja, joilla ennakointia voitaisiin kehittää jatkuvaluonteiseksi toimintamalliksi eri organisaatioissa. Ennakointi tulisi nähdä strategisena kyvykkyytenä, jota tarvitaan kaikissa organisaatioissa siinä missä muitakin strategisen ajattelun ja johtamisen kyvykkyyksiä.

Ehdotus 2: Tutkimushanke uuden maailmanjärjestyksen systeemisten elementtien määrittelemiseksi ja tulevaisuuden rauhantilan edistämiseksi.

Maailma on Venäjän Ukrainaan kohdistuneen hyökkäyksen jälkeen uudessa tilanteessa. Olemme ikään kuin saapuneet tasangolle, josta avautuu uusi näkymä: Maisema on sumuinen, osin tuttu, osin uudessa järjestyksessä. Näkyvissä on uusia maisemaelementtejä, ja tuttujenkin asioiden suhteet näyttävät uuden valon paljastamilta. Kuten jo kuvailin, toimintaympäristössämme on tällä hetkellä käynnissä useita toisiinsa vaikuttavia laaja-alaisia ja eri aikajänteillä vaikuttavia siirtymäprosesseja, joiden kytkentöjä ei vielä ole mahdollista hahmottaa kokonaisuudessaan.

Tilannekuvan terävöittämiseksi ehdotan, että käynnistettäisiin tutkimushanke uuden maailmanjärjestyksen systeemisten elementtien määrittelemiseksi. Näitä uusia elementtejä ovat esimerkiksi liberaalidemokraattisten läntisten valtioiden ja autoritääristen valtioiden väliset suhteet ja näiden suhteiden tuleva dynamiikka. Analyysissä tulisi korostaa vaihtoehtoisia tulevaisuuden skenaarioita, sekä näiden vaihtoehtojen vaikutuksia eri spatiaalisilla skaaloilla (globaali, ylikansallinen, kansallinen, alueellinen, paikallinen). Eräs tutkimushanketta jäsentävä työhypoteesi voisi olla seuraava: Onko kylmän sodan päättymisestä alkanut noin 30 vuoden mittainen talouden globalisaation katalysoima ajanjakso ollut sivilisaatiohistoriallisella perspektiivillä tarkasteltuna vain anomalia? Ollaanko tällä hetkellä jälleen palaamassa imperialistisen kamppailun luonnehtimaan ”normaalitilaan”?

Keskeinen osa tätä uutta tilannekuvaa on läntisiä valtioita tällä hetkellä läpäisevä militarisaatio, joka on vahvistunut nopeasti Venäjän aggression seurauksena. *Militarisaatiolla* viittaan tässä monisyiseen yhteiskunnalliseen prosessiin, joka ilmenee sotilaallisen retoriikan ja ajattelutavan yleistymisenä niin valtioiden hallintapuheessa kuin kansalaiskeskustelussa, sotakuvaston jatkuvana leviämisenä mediakentässä ja valtioiden kasvavina turvallisuus- ja puolustusinvestointeina. Militarisaatiolla voi edetessään olla syvällisiä ja osin arvaamattomia

seurauksia paitsi yhteiskunnallisen intressin, investointien ja materiaalien käytön suuntautumiselle, myös kansakuntien itseymmärryksen ja identiteetin rakentumiselle.

Tämän lisäksi olisi tärkeää pohtia erilaisia toimintatapoja, joilla tulevaisuudessa pystyttäisiin parhaalla mahdollisella tavalla takaamaan laaja-alainen rauhantila, tai ainakin tarkastelemaan ja johtamaan uuden maailmanjärjestyksen dynamiikkaa siten, että maailmanlaajuinen sotatila voitaisiin välttää.

Ehdotus 3: Tutkimusohjelma tulevaisuusajattelun kulttuuristen kontekstien avaamiseksi.

Edellä käyttämäni tasanko -metafora korostaa tulevaisuusajattelun näkökulmaisuutta eli sitä, että kaikki käsityksemme tulevaisuudesta ovat vahvasti ehdollistuneita. Tulevaisuusajattelu on väistämättä sidottu erilaisiin konteksteihin. Nämä kontekstit saattavat näyttäytyä objektiivisluonteisina toimijoille, jotka ovat alati operoineet tietyssä kontekstissa ja jotka ovat investoineet huomattavasti intellektuaalista ja materiaalista pääomaa kyseisen kontekstin ylläpitämiseksi.

Tulevaisuusajattelu on paitsi kontekstuaalista, myös eri tavoin painottunutta. Vain hieman kärjistäen, eräs läntisten valtioiden tulevaisuusajattelua varsin vahvasti ehdollistanut perusolettamus on kylmän sodan jälkeen ollut se, että ns. läntinen valtiojärjestelmä (kapitalismi + liberaalidemokraattinen valtio) on organisaatiomallina ylivoimainen. Se on nähty eräänlaisena ideaalisena tavoitetilana, jota kaikki valtiot tavoittelevat. Kuitenkin sekä Venäjän aggressio, Kiinan pitkän aikajänteen toimintamalli, että länsimaissa viime vuosina koetut historialliset vaiheet (Brexit, Trumpin presidenttikausi) ovat tehneet uudella tavalla näkyväksi sen, että maailmassa on paljon yhteisöjä ja valtiollisia toimijoita, joiden tavoitetilat eivät suinkaan mahdu tähän kuviteltuun yhteen muottiin. Edellä mainitut kehityskulut päinvastoin osoittavat, että maailmassa on useita vaihtoehtoisia, vastakkaisia ja limittäisiä valtiokonteksteja sekä historia- ja tulevaisuusajattelun muotoja.

Täten ehdotan, että käynnistettäisiin tutkimusohjelma, jossa pyrittäisiin moninäkökulmaisesti ja holistisesti ymmärtämään tulevaisuusajattelun muotoja kehystäviä kulttuurisia kontekseja. Nämä kontekstit voivat perustua esimerkiksi vaihteleviin tulkintoihin maantieteestä ja historiasta, sekä erilaisiin kielellisiin ja uskonnollisiin rakenteisiin. Syvempi ymmärrys

tulevaisuusajattelun konteksteista auttaisi meitä ymmärtämään paremmin erilaisia kulttuurisidonnaisia perusolettamuksia ja kulttuurisen järkeilyn (*cultural sense-making*) muotoja. Tutkimusohjelman tulokset voisivat myös johtaa realistisempaan, ja siten toimivampaan, kulttuuriseen dialogiin.

Lähteet

Ahvenharju, Sanna, Pouru, Laura, Minkkinen, Matti & Ahlqvist, Toni (2020). *Tulevaisuustiedon lähteillä. Analyysi ennakointiraporteista ja tulevaisuuden ilmiöistä*. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisuja 6/2020.